

СОЛОЖЫ

Балдардын журналы

1-2007

Национальная
библиотека
Республики Алтай
им. М. В. Чолатова

0
Э. М. ПЯР

В. Торбоковтын журугу

БАЛДАРДЫҢ ЧҮМДЕМЕЛДЕРИ

«Алтайымнын алтын жажыттары».
Денис Овчинниковтын журугу, 13
жашту, Белый журттан

«Жай». Шуну Ютеевтин журугу,
8 жашту, Горно-Алтайск каланан

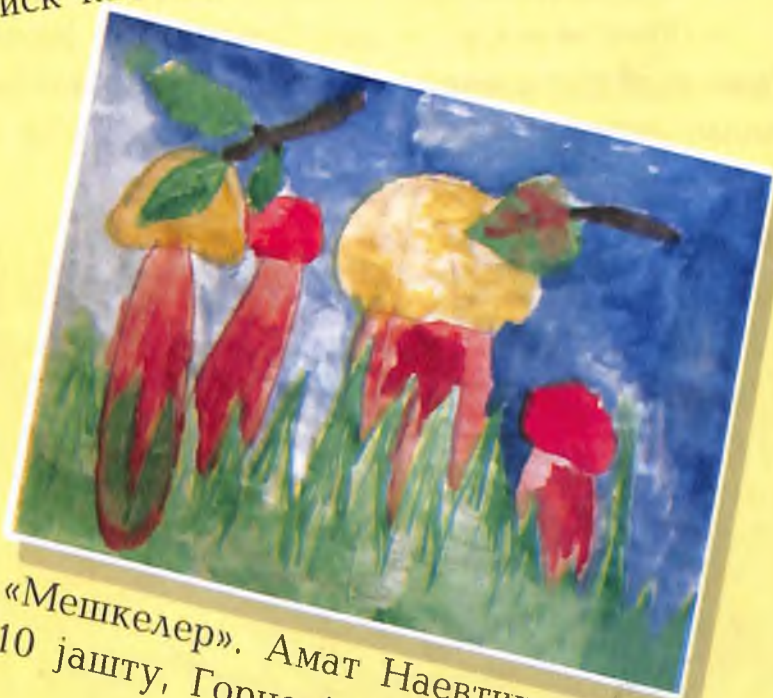
«Тартыжу». Быйанду Бадановтын
журугу, Горно-Алтайск каланан

«Кырлардагы жанмыр».
Сурайа Тадыеванын журугу,
Теленит-Сортогой журттан

«Менин айлым». Станислав Енчигешевтин
журугу, 9 жашту, Горно-Алтайск калананг

«Мешкелер». Аманат Наевтин журугу,
10 жашту, Горно-Алтайск калананг

«Тымык энир».
Ролан Самажановтын журугу,
Кош-Агаш журттанг

ЛЕВИФАН, ТҮЛКҮ ҮЕ БАЛЫКТАР

(вьетнам чөрчөк)

Түлкү жер үстінде ончо андардан санаалу деп, балыктардын кааны Левифанга угулды. Ол андый ок санаалу болорго, жаан ла кичү балыктарды түлкүгө ийип, оны уурдап келгилезин деп жакарды.

Балыктар жаратка жуук жүскүлөп келеле, түлкүни ыраактан ла көргүлөп ийди. Түлкү ологго жууктап келеле сурады:

— Слер мында нени эдип турганаар?

— Сени сакуп жадыс.

— Мени бе? — түлкү кайкады. — А мени кайдарга турганаар?

— Канайып нени де укпаган болотон? Бистин кааныбыс тын оорыган, бүгүннен-эртеннен өлүп калар. Сенин санаалу болгонын талайдын түбиндеги ороонго жеткен. Левифан сени бойынын ордына талайдын тындуларынын кааны эдер күүндү.

— А Левифанга мен канайып једерим? — деп, түлкү сурады.

— Меге минип ал — деп, балыктардын жааны каруузын јандырды. — Мен сени чүрче ле јетирип саларым. Сен бисте ырысту, бай јадарын: курсактын болзо, јакшызын талдап јиирин, сеге бир де ан тыгынбас.

Андый сөстөрдөн түлкүнин бажы айланды, ол кожо барарга жөпсинди.

— Эмди айтса да кем жок — деп, балыктар жөпсиндилер. — Сен жер үстиндеги ончо андардан санаалу деп, бистин Левифан кааныбыска угулган. Ол сендий ок санаалу болорго, сенин жүрегинди жиир күүндү.

Түлкү атпас этти.

— Меге байадан не айтпаганаар? Билген болзом, жүрегимди бойымла кожо алып алар эдим.

— Жүрегин бойында эмес пе? — балыктар кайкаштылар.

— Кайдан бойымда болот! — деп, түлкү каруузын жандырды. — Бисте, түлкүлөрдө, башка жан. Бис жүрегисти болгон ло жерге бойысла кожо алып жүрбей жадыс, конгон жеристе арттырып, керек ле тужында алып жадыс. Эмди, слерге керек болзо, ойто бараактар. Мен ичегениме барып, жүрегимди алып алала, Левифанга сыйлап берейин. Ол мени де, слерди де кайралдаар.

— Чын айдадын — балыктар жөпсингилеп, ойто жарат жаар жүстүлөр.

Түлкү жаратка чыгып, сүүнгенине андана берди.

— Ойди калас не өткүрер — деп, балыктар ого айттылар. — Мендеер керек, жүрегине капшай барып кел.

— Тенек немелер! — деп, түлкү каткырынып айтты. — Жүрегим бойымда эмес болзо, мен слерден ле Левифаннан канайып аргаданар эдим!

Токшын Торбоков көчүргөн.

Л. Б. Гартыков

ДЕЛЬФИНДЕР

Дельфиндер кит уктулардын тоозына кирет. Олор 50-ге жуук башка-башка бүүдүм болот. Кажы ла бүүдүмде бойынын аңылу аттары бар: афалина, гринда, косатка, иния ла оноң до өскөлөри.

Дельфиндердин узуну 1,2 метрден 10 метрге једет. Олор јаантайын үүрле жүргүлейт. Бир үүрде 10 ала 100-ке жуук дельфин болор аргалу. Балыктарла, рактарла азыранат. Дельфиндер бажындагы јаан эмес үйт ажыра тынгылайт. Олордо жабралар јок, өкпөзиле тынып јат. Дельфиндер суунын түбинен чек чыкпай жүрер аргазы јок. Олор суунан чыгара калып, јаантайын тыныш алынадылар. Уйку да аразында олорго кей керек болот.

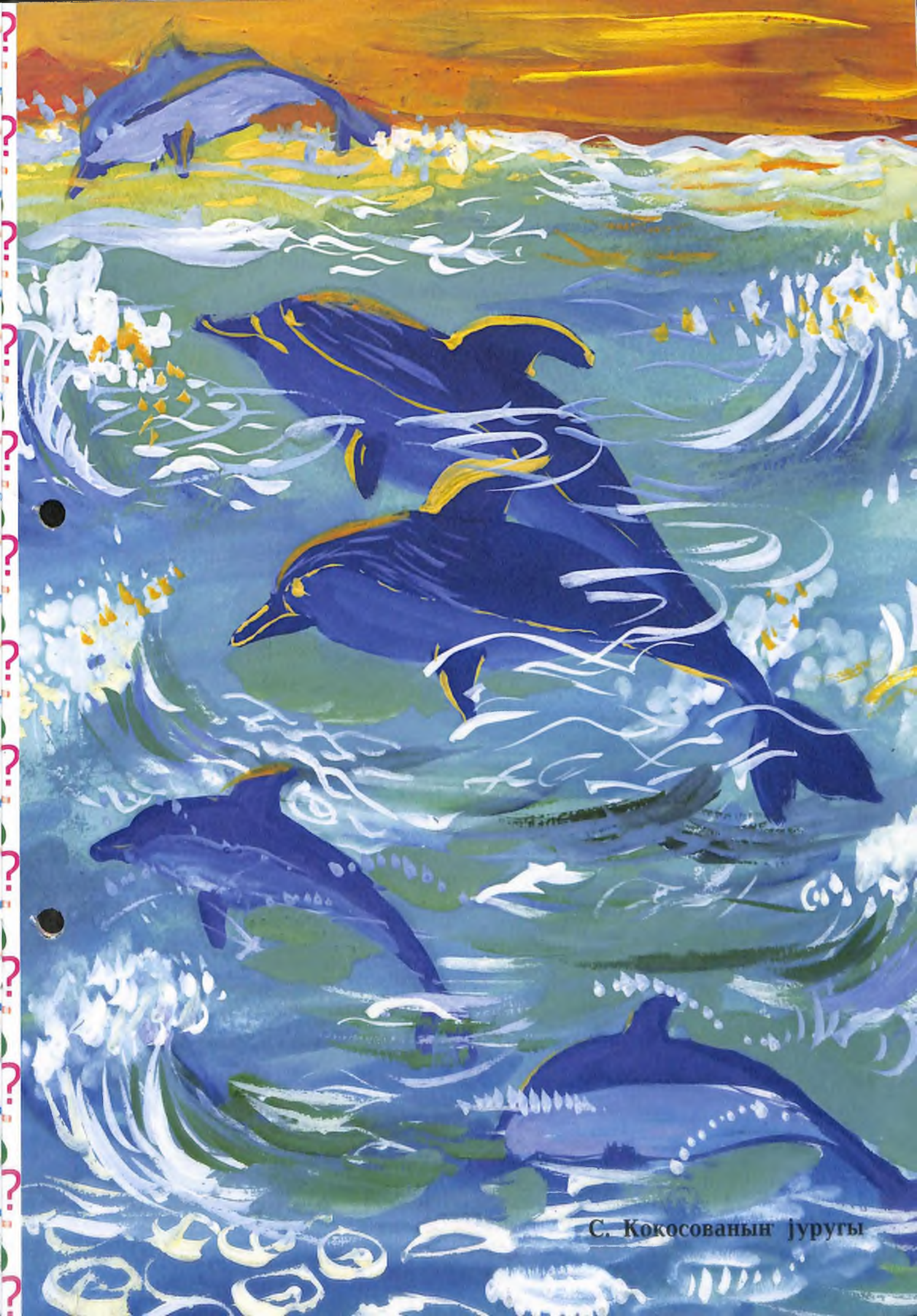
Дельфиндер — түрген жүзүштү тындулар. Бир сааттын туркунына олор 50 км өдөр аргалу. Талайда керептерди де чик јок акалай бередилер. Дельфиндер бой-бойлары ортодо аңылу табыштар чыгарып, колбу тудат. Олор кижинин үнине, баланын ыйына, сыгырышка түңей табыштар чыгарып турганыла улусты кайкадат. Дельфиндер чөңүп јаткан улусты аргадаган учуралдар база ас эмес.

Дельфиндерди сүрекей санаалу, «куучынчы» тындулар деп айдыжат. Олор улуска, үредүге түрген темиге берет. Үредүлү дельфиндер жүзүн-јүүр трюктар, ойындар көргүзедилер. Баскетбол ойногылайт, күйүп турган тегеликтер ажыра калыгылайт.

Дельфиндер сууда да жүрүп турган болзо, балыктардын тоозына эмес, тындулардын тоозына кирет. Балдарын олор сүдиле азырайт.

Дельфиндер ортодо барынтычылар база бар. Темдектезе, косатка деп дельфин јаан балыктарга, куштарга, тюленьдерге, керек дезе кербалыктарга* да табару эдет. Је бу табаруларды олор јангыс ла азыранар амадула эдет.

кербалыктар — киттер*

С. Кокосованын журугу

ЧЫЧКАН ТА ТӨӨ

(алтай чөрчөк)

Бир жылда он эки ай, кажы ла ай бойы алдынан атту. Озо-озо чактарда, бистер јок тушта, жылдар база башка-башка он эки атту болгон: Койон, Јылан, Уй, Какай ла онон до өскө.

Јаныс ла Төө лө Чычканга адаш жылдар јок болгон.

— Ого јүк бир сыранай ла коомой деген жылды менин адымла адайтан болзо, кандый јакшы болбос эди — деп, бир катап Чычкан Төөгө айтты.

— Ийа-а-а! — Төө сан башка үниле кыйгырып ийди. — Менин жылга кожулар күүним база бар! — дейле, алын эрдин калбайтып, кылчайып, Чычкан јаар көрди. — Бистин кемибис күннин чычканын озо көрөр, ол жылтоолошко кирзин.

Чычкан тын мойношпой јөпсинди.

Төө ол ло турган јерине күнчыгыш јаар бурылып, бажын өрө канкайтала, узак турды. Бир канча турала буттары чылай берерде, түкүрип ийеле, јада берди.

— Мен күнди Чычканнан озо көрөрим. Менин мойным да узун, бажым да бийик!

Түн ортозы једе берди. Чычкан Төөнин јанында, оймокко бодолду, кирер јерин чек таппай турды.

— Мен тан атканча тирү арттарым та јок — деп, Чычкан ыйлады. — Мында агастын јыды јытанат ошкош. Киске мени арай ла јудуп ийбеди. Мечиртке агашта отурала, көзи јылтырап, мени кетеп јат. Бу ла јаны куйругы борбондоп, менин јанымнан түлкү мантап өтті. Быйанду Төө, мени кийин јаныгардагы өркөжөөргө отургызып алзагар.

С. ДЫКОВТЫҢ ЖУРУКТАРЫ

— Је, отургайын база. Јаңыс ла күнчыгыш јаар көрөрим деп сананба. Күнбадыш јаар көр.

Чычкан Төөни ачындырбаска, кийин јанындагы өркөшкө күнбадыш јаар көрө отурып алды.

Олор экүге бүгүнгү түн сүрекей узун деп билдирди. Је күнчыгышта тандак јарып келди. Төө мойнын узатты, бажын өрө канкайтты. Мен эмди ле күнди Чычканнан озо көрөр болбойым деп, Төө иженип сананды.

— Ой, күн, күн! — деп, Чычкан бар-јок үниле кыйгырды.

— Күнбадышта кандый күн? — Төө ичиндеги јинин чыгара бышкырала, кайра көрди.

Күнбадыштагы кыр, чамчазы јок улу јаан баатыр ошкош, мызылдап турды. Төө ачынала, Чычканды балбара базарга сананган, је Чычкан ичегенине сурт ла кире бертир.

Онон улам он эки јылдын бирүзинин ады Чычкан јыл болгоны ол.

ҖЫЛДЫСКУРТТЫҢ КОЖОҢЫ

Җайгы түнде җаркынду
Җылу, тымык күйедис.
Кем ыраак җорыкту,
Килеп сего җарыйдыс.

Караңгуйга аспагар,
Карыкпай барыгар.
Тайгаларды ажыра,
Тандактарга удур.

Көөдий түнде җылдыстый,
Көнжү җарып җадарыс.
Кылга-түгис чоктордый,
Күн чыкканча күйерис...

ОК-ЈАА АДЫШ

Ок-жаала маргаандар өткүрер башка-башка бүдүмдөр бар. Баштапкызы, түзедип койгон жерде шагайактар тургузып, эмезе жергелей салып адары. Ортозындагы шагайакка 10 очко, эки жанындагыларына — 9, оңонг — 8, 7, 6, 5, 4 деп бичигилеер. Шагайакты темдектелген чийүүчөктөн чыгара атса, онын очкозы база чоттолып жат.

Канча метрден, канча согооннон канча кижин адарын жуулган улус бойлоры жөптөжип алар аргалу.

КӨДҮРГЕ ТАШ

Озо ло баштап маргаандар өткүрерге, тегерик төрт таш белетелип жат. Олордын бескелери 80-90, 110-120, 130-140, 150-170 кг болор аргалу. Маргаан өткүрер жердин ортозында бийиги 110 см төңөш тургузылып жат. Төңөш будак жок, түс болор учурлу.

Кажы ла туружаачы ташты чепчек көдүрүп, төңөштин үстине салат. Үч ченелте берилип жат. Бир ташты көдүрерге, кажы ла туружаачыга 5 минут берилет. Эң жаан бескелү ташты көдүрүп, төңөшкө салган кижин жөңүчил болуп чоттолот.

Эжилелерди А. Сельбиков жартаган.

Борис Укачин

ЈААННЫҢ СӨЗИН ЈАНЧЫККА САЛ

* * *

Оттон јаан неме јок,
Оны, калак, алтаба:
Казанын отко азылар,
Калыктар отко јуулыжар.

* * *

Күнге сабар уулаба,
Күннен чокту болбозын...
Јерди, балам, јүктенбе,
Јерди көдүр болбозын.

* * *

Өскө айылдан аяк ал,
Ойто куру јандырба!
Ол кижиге быйанду бол,
Ойгор јанды ундыба.

* * *

Ийт кижинин нөкөри,
Ондо онын учурын:
Агдап барзан — кулагын,
Айылда артсан — каруулын.

* * *

Айакты күнбадыштан
Күнчыгыш јаар тутпас.
Айакты колдын сыртыла урбас,
Алдында сенин өлгөн кижиге эмес!

ТАЛБАК-КУЛАКТЫҢ УРОКТОРЫ

Эзен, эзен бе, кару мениң кычыраачыларым! Мени, Талбак-Кулакты, слер, байла, ундыбаан ла болбойоор?

Мен слерге бир канча јилбилү јакылталар белетеп салдым. Кем озо каруузын табар?

Јажынган

Кышта бар,
Кушта јок.
Кырда бар,
Курда јок.

ТАНЫКТАРДЫ

Күсте бар
Кышта јок.
Күпте бар,
Кыста јок.

ТАП.

Тосто бар,
Тондо јок.
Косто бар,
Кында јок.

ПАФФ

ВОРД

чачка эдер јарангыш

кушкаш

кушкаш										чачка эдер јарангыш				
кышкыда ... јаайт			та- нык		...-таш			тынду		туу				

ТАНЫКТАРДАҢ КЕП СӨС
ТУРГУСКАР.

КЕП СӨСТӨ ТАНЫКТАР
ЎЗЕ БУЛГАЛЫП КАЛГАН.
ЈЕРИНЕ ТУРГУЗЫП, КЕП СӨС-
ТИ КЫЧЫРГАР.

ГҮНӨТ КЫТАК ДАНЫЙ МАНЈА

Салтар ла онын ийдичеги Самтарга кураанды казыр бөрүнөн
аргадаарга болужып бер.

В. Поповтын журугу

Керектү эдимдер:

Этсек — эдилер

җымыртка,
ийне

будуктар

јелим, кайчы

пластилин
ле скотч

1. җымыртканын эки учына скотч жапшырала, ийнеле ойдык сайып ий.

3. җымыртканын кабыгын суула жунала кургат.

4. Кургап калган кабыкты оошкы өнлө буды.

2. җымыртканын ичи аякка төгүлгенче, үстиндеги ойдыктан бастыра күчинле үрүп ий.

5. Чочкочоктын куйругын, тумчугын ла буттарын пластилиннен жапшыр.

Национальная
библиотека
Республики Алтай
им. М.В. Чевалкова

ОБЩЕДУМОВЫЙ
ЭНЦИКЛОПЕДИЯ

Мынайда ла ок чычканакты эдип алар арга бар. Җалкуурбай иштензен — ончозы келижер!

БУДЫГАР

Јажынган эдимдерди тап.

В. Поповтын журуктары

Журуктын жетпес үзүктөрүн табып, ж

СОЛОНЫ

Ежеквартальный журнал

Издается с 1990

Журнал зарегистрирован в Сибирском
межрегиональном территориальном
Свидетельство № ПИ 12-1167 от

Учредители: Правительство Республики Алтай и Республика
Издатель: Редакция журнала

Главный редактор Күлө
Главный художник Чейне
Редактор Айгуль Са

Бумага офсетная. Формат 84 x 108¹/₈. Печать
Заказ 1501. Подписано в печать

Почтовый адрес: 649000 г. Горно-Алтайск
тел: 252-97, 213-62 эл. почта: solony@...
Отпечатано в ОАО «Горно-Алтайск»

«Алтайдын көлдөри». Юра Керектековтын журугу, Горно-Алтайск каланан